

SARAJEVO UNDER SIEGE: ANTHROPOLOGY IN WARTIME

Ivana Maček

Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2009., 272 str.

Knjiga 'Sarajevo Under Siege: Anthropology in Wartime' Ivane Maček socijalnoantropološka je studija rata 'iznutra', čija su glavna tema socijalne posljedice rata. Autorica se prvenstveno bavi strategijama koje su stanovnici opkoljenog grada koristili za nošenje s destrukcijom, odnosno formama svakodnevnog života koje je pronalazila u predmetima, praksama, idejama i frazama. Primarno ju je, dakle, zanimalo što se događa s ljudima koji žive u takvim uvjetima.

U predgovoru autorica piše kako je ova knjiga rezultat njezinih nastojanja da prida neki smisao ratu u bivšoj Jugoslaviji, da ponovno sastavi svoj svijet, da ga na neki način napravi shvatljivijim, predvidljivijim i sigurnijim (str. xi). Pisanje o ratu otežano je zato što tako masivnu destrukciju prati i uništavanje društvenog tkiva, kulturnih navika, političkih ideja, moralnih vjerovanja, pa čak i jezika, a ne samo fizičkog okoliša. Takva destrukcija stvara prazninu, ništavilo (str. xi). Ono što se dogodilo u Sarajevu bilo je neshvatljivo i lokalnim ljudima i ljudima izvan Sarajeva.

Posebnost ove knjige je u njezinoj metodi. Za razliku od brojnih studija koje su provedene nakon rata i koje su se samim time bavile sjećanjima na rat, Ivana Maček svoje istraživanje provodi za vrijeme rata. U pet navrata odlazi u opkoljeno Sarajevo, te skuplja građu živeći sa stanovnicima toga grada. U knjizi se mogu pronaći s jedne strane teorijski alati za razumijevanje rata, kao i metode terenskih istraživanja za vrijeme ratnog vremena.

Autorica koristi dva modela za razumijevanje onoga što se događalo za vrijeme opsade Sarajeva. Jedan se bavi pitanjem 'normalnosti', dok se u fokusu drugog modela nalaze naizgled kontradiktorni moralni stavovi koje su stanovnici Sarajeva prihvatili, noseći se s destrukcijom i smrću.

Knjiga se sastoji od dva dijela. Prvi dio, 'Life Under Siege', bavi se etnografskim prikazom života u gradu pod opsadom, dok u drugom dijelu, 'Ethnonationalist Reinventions', autorica iznosi analizu kulturnih transformacija koje su nastale kao posljedica ratnog stanja.

Prvo poglavlje postavlja glavno pitanje kojim se bavi cijela knjiga: kako je moguće onima koji nemaju takvo iskustvo razumjeti kako je živjeti u gradu pod opsadom u državi koja se raspala na sukobljene nacionalne vojske? (str. 3). Autorica ocrtava rat kao fenomen, iznoseći njegove specifičnosti, primjerice dvije ključne stvari koje ga razlikuju od drugih iskustava devastirajućeg gubitka: gubitke nanose druga ljudska bića te je nemoguće potpuno se reorijentirati u novoj egzistencijalnoj stvarnosti. Rat je popraćen osjećajima dezorijentiranosti, nemoći, besmisla i poljuljane vjere u čovječanstvo. 'Rat je jezovito lišen logike' (str. 4). U takvim okolnostima, autorica izabire baviti se proživljenim iskustvima pojedinaca, kako bi istražila učinke rata na društvo i kulturu. Zanimaju je subjektivni odgovori stanovnika Sarajeva na smrt i destrukciju njihova stalna, iako često uzaludna nastojanja da nađu smisao u situacijama u kojima su se nalazili.

Autorica osjeća i ideje proizašle iz kaotičnih i kontradiktornih iskustava analizira kroz tri analitičke kategorije, odnosno tri načina percipiranja rata: civilni način, vojnički način i dezerterski način. Civilni način percipiranja obilježen je početnom nevjericom i vakuumom značenja, kada su ljudi snažno pogođeni izbijanjem rata za koje su mislili da je nemoguće, a društvene norme koje su smatrali sigurnima urušavaju se. Zatim ljudi pokušavaju odrediti i objasniti događaje i aktere, te prelaze u vojnički način percipiranja. Svrstavaju se uz jednu od zaraćenih strana, tražeći zaštitu i sigurnost, te rizicima s kojima se suočavaju daju neki smisao. Vojnički način donosi moralno objašnjenje konflikta, koje destrukciju i ubijanje čini nužnima, čak i prihvatljivima. Na kraju, kroz vlastita iskustva ljudi shvaćaju da ovakva objašnjenja ne stoje, te usvajaju dezerterski način percipiranja rata. Odbacuju oštru podjelu između civila i vojnika, prijatelja i neprijatelja, koja obilježava civilni i vojnički način, kao i pripadnost bilo kojoj strani, i preuzimaju odgovornost za vlastite postupke. Treba uzeti u obzir da ovi načini ne moraju slijediti jedan za drugim kako je navedeno, niti su međusobno isključivi. Ljudi ih često koriste istovremeno ili ih mijenjaju, ovisno o situaciji u kojoj se nalaze.

Za stanovnike Sarajeva veliku je važnost imao koncept normalnosti. Autorica njihovu preokupaciju normalnošću vidi kao refleksiju krajnjeg straha i srama, kao posljedice dehumanizacije. Promjene u percepciji normalnosti najbolje se vide kroz promjene društvenih normi koje autorica prikazuje shematski, kao proces koji se stalno ponavlja: norma-nasilje-kaos-nove istine-nove norme. Vakuum koji nastaje kao posljedica masivnog političkog nasilja ljudi pokušavaju ispuniti novim značenjima. Pojavljuje se veliki broj različitih interpretacija, a ljudi prihvaćaju one koje su najkorisnije kao orijentir u djelovanju i shvaćanju svijeta. Na temelju toga ljudi se udružuju s istomišljenicima kako bi stvorili novu normu. Dok se s jedne strane 'normalno' odnosilo na mirnodopska vremena, ono je

tijekom života pod opsadom poprimilo nova značenja. Ta promjena stava bila je nepotpuna, omogućujući život u skladu s ratnim normama, uz istovremeno sjećanje na predratne norme kao ideale. Ovu strategiju sami stanovnici Sarajeva nazivali su 'imitacija života'. Autorica je provela više od 100 sati intervjua s oko 50 ljudi. Svi kazivači bili su obični stanovnici Sarajeva. U objašnjavanju života pod opsadom koristila se vlastitim iskustvom, brojnim crticama i onime što su joj ljudi pričali. Živeći u Sarajevu kao istraživač koji dolazi iz vani, ona je istovremeno bila i insajder i autsajder. Ovakvo istraživanje suočilo je autoricu s egzistencijalnim ali i etičkim izazovima, kao i frustracijama proizašlima iz nemoći.

Struktura knjige, prema autoričinim riječima, slijedi proces kroz koji se normalnost raspada i rekonstruira u različitim područjima života: materijalnom, psihološkom, društvenom, ideološkom i moralnom. Poglavlje 'Death and Creativity in Wartime' bavi se stvaranjem smisla u okolnostima destrukcije i smrti. Ljudi su koristili psihološke tehnike kako bi stvorili dojam da imaju kontrolu nad situacijom. S jedne strane su se morali zavarati da bi se osjećali sigurno, dok su s druge znali da moraju smireno i realistično pristupiti opasnostima kako bi preživjeli – u isto vrijeme su morali znati i ne znati. U ljudima su se stalno sukobljavali nemoć i depresija s jedne i snaga s druge strane, te osjećaji poniženja i ponosa. Od ključne je važnosti bilo uspostaviti neki osjećaj kontrole. Pri tome su često koristili ono što autorica naziva 'magijskim mišljenjem', odnosno male privatne magijske rutine, poput horoskopa, amuleta, praznovjerja, molitvi. U takvim okolnostima značajnu ulogu imao je humor, kao i kreativnost izražena kroz umjetnost, koja se izravno suprotstavljala destrukciji.

U poglavlju 'Struggling for Subsistence' autorica se bavi konceptom 'imitacije života', kojim opisuje nastojanja za očuvanjem predratnih normi i standarda materijalnog života kroz djelovanja koja su se često smatrala degradirajućima. Primjerice, riskiranje života da bi se došlo do vode kako bi se mogla održavati osobna higijena kao u mirnodopskom vremenu primjer je istovremenog nastojanja da se zaboravi i ostane svjestan promijenjenog života koji generira i poniženje i ponos. 'Imitacija života' omogućila je sociokulturni kontinuitet u okolnostima razdiranja društvenog tkiva i ugrožene materijalne egzistencije. Svakodnevni život u okupiranom Sarajevu bio je organiziran oko osiguravanja osnovnih dobara – vode, hrane i energije. Ponos je dolazio iz ogromne količine inventivnosti koju su građani Sarajeva svakodnevno pokazivali, primjerice u načinima kuhanja u uvjetima bez energenata ili uzgajanja povrća na terasama i balkonima. S jedne strane život je bio obilježen solidarnošću, uzajamnom pomoću, gostoljubivošću i reciprocitetom, a s druge strane sebičnošću, korupcijom, krađama, crnim tržištem i pljačkama.

U poglavlju 'Test of Trust' tema je pucanje društvenih veza kao i stvaranje novih. Ovo poglavlje govori o 'zapanjujućoj kombinaciji

pragmatizma i intuicije' koje su ljudi pri tome koristili (str. 32). S jedne su strane u društvenim odnosima bili prisutni nepovjerenje i sebičnost, s druge solidarnost i altruizam. Promjena društvenih odnosa bila je sveobuhvatna: između onih koji su ostali u Sarajevu i onih koji su otišli, unutar obitelji i kućanstva, između roditelja i djece, supružnika, susjeda (komšija), prognanika iz drugih dijelova Bosne i domaće 'raje', te naravno između prijatelja. S tolikom promjenom odnosa postavlja se pitanje 'Postoji li još uvijek 'Sarajevo'?'.

Drugi dio knjige, naslovljen 'Ethnonationalist Reinventions', istražuje transformacije identiteta i odnosa kroz etnonacionalne pokrete. Rat je osnažio primat nacionalnih identiteta, iako su se mnogi stanovnici Sarajeva tome opirali. Ključna opservacija u ovom dijelu jest da je političko nasilje bilo više uzrok, nego rezultat etnoreligijskog sukoba.

U poglavlju 'Political and Economic Transformation' autorica se bavi dvjema strukturnim promjenama: formiranjem nacionalnih identiteta i prelaskom u kapitalističko društvo. Ove promjene iznijele su nove nacionalističke elite. Konstrukcija etnonacionalnih identiteta može se promatrati kroz promjene u jeziku i simbolima, poput promjene boja policijskih uniformi, imena ulica, jezika u medijima, pozdrava te direktnih promjena u jezičnim pravilima, čime se bavi poglavlje 'Language and Symbols'.

Poglavlje 'Mobilizing Religion' izravno problematizira pitanje koje se provlači kroz cijeli drugi dio knjige - mobilizaciju religije od strane etnonacionalnih ideologija te povećanje njezinog značaja u svakodnevnom životu Sarajeva. Ova promjena vidljiva je kroz uvođenje religijskih i nacionalnih blagdana te religijskog obrazovanja, kao i važnosti religijskih udruga pri podjeli humanitarne pomoći. 'Reorienting Social Relationships' govori o načinu na koji su građani Sarajeva kroz reorganizaciju svakodnevnih interakcija odgovorili na navedene socioekonomske i ideološke promjene, analizirajući perspektive Muslimana, Srba i Hrvata prema etnonacionalnim identitetima. U završnom poglavlju drugog dijela, 'Reconceptualizing War', autorica primjenjuje kategorije civilnog, vojničkog i dezerterskog načina percipiranja rata na intervju s jednim kazivačem. Epilog donosi pogled unatrag na Sarajevo, dvanaest godina nakon Daytonskog mirovnog sporazuma.

Ivana Maček u ovoj knjizi vješto kombinira teorijske koncepte i terensko istraživanje, čija je posebna vrijednost u sudjelovanju s promatranjem. Koristeći svoja i tuđa proživljena iskustva, autorica vrlo uspješno približava, ako ne i potpuno objašnjava, slojevitost i kompleksnost života civila u ratnim uvjetima.

Tia Glavočić